

مقایسه بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در میان مدرسان رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی

محمود عبائی کوپایی^۱

لیلا سر آبادانی تفرشی^۲

چکیده:

تحقیق حاضر در زمینه دانش های بین رشته ای انجام شده ، از یک سو مربوط به زمینه روانشناسی و مذهب و از سوی دیگر مربوط به فلسفه و انسان شناسی است. این پژوهش به مقایسه بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در میان مدرسان رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی پرداخته است .

---

۱ . دکترای فلسفه و کلام اسلامی ، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب

۲ کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی و کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی

از نظر روش شناسی تحقیق حاضر از نوع توصیفی واز شاخه همبستگی است . بدین منظور ۳۳۴ نفر از اعضای هیات علمی دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب به روش نمونه‌گیری طبقه ای انتخاب شدند و تمامی شرکت کنندگان با دو آزمون (اضطراب وجودی) و (راهیابی در حوادث و رخدادهای زندگی) مورد بررسی قرار گرفتند.

نتایج این پژوهش نشان می دهد با بالا رفتن سن و سابقه کار مدرسان ، میزان اضطراب وجودی آنها کاهش می یابد . بنابراین، سن و سابقه کار به عنوان عاملی اثربخش در کاهش اضطراب وجودی است . همچنین یافته ها نشان داد که بین توکل با اضطراب وجودی در بین مدرسین غیر علوم انسانی همبستگی منفی معناداری وجود دارد اما بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در بین مدرسین علوم انسانی رابطه معناداری وجود ندارد . این در صورتی است که همچنین تفاوت معنادرای بین اضطراب وجود و توکل و اعتماد به خدا در بین مدرسان رشته های علوم انسانی با مدرسان غیر علوم انسانی وجود ندارد...

کلید واژه: توکل و اعتماد به خدا، اضطراب وجودی، سن ، سابقه کار ، علوم انسانی و غیر علوم

انسانی .

مقدمه

از نظر قرآن یکی از سرمایه های سعادت و موفقیت در انسان، توکل بر خداوند است. توکل به خدا عامل مهمی در تقویت روح بشر است. در قرآن نیز آیات زیادی وجود دارد که مردم را به توکل تشویق می کند. هر جا که قرآن در نظر دارد که بشر را وادار به عمل کند، و ترس ها و بیم ها را از انسان بگیرد، می گوید نترس و به خداتوکل کن، و در همه امور تکیه ات به او باشد. توکل به خداوند نقش بسیار مؤثری در امور معنوی و تربیتی آدمی دارد، که بی توجهی به این جنبه، می تواند آثار زیان باری در تربیت روحی و مادی او به دنبال داشته باشد. با توجه به کارکردهای معنوی توکل به خداوند، ارزش و جایگاه توکل در زندگی انسان مشخص خواهد شد (فقهی زاده و همکاران، ۱۳۹۳). در آیات و روایات، از توکل به خدا، به بهترین تکیه گاه، حقیقت و رکن ایمان، برترین توشه، وسیله رهایی از رنج و اضطراب، عامل رشد و تکامل معنوی، بی نیازی و کفایت، دستیابی به عزت، حرمت و

ارزشمندی خویشتن یاد شده است. تجربه نیز نشان می دهد که توانایی ها بر حل مسایل و مشکلات، رسیدن به اهداف و کنترل داشتن بر رویدادهای زندگی، بسیار محدود و ناچیز است. در این گونه موارد، اگر تکیه و اعتماد ما به خدا نباشد نمی توانیم خود به تنهایی بر موانع پیروز شده، به اهداف مورد نظر دست یابیم (شجاعی، ۱۳۸۳).

ازسویه دیگر بحث مساله اضطراب به عنوان یک وضعیت بشری است. امروزه هم اضطراب موقعیت و هم اضطراب وجودی - که تفاوتشان توضیح داده میشود - به یک بحران جدی در زندگی بشر تبدیل شده و موضوع تحقیق و مطالعه فیلسوفان، روان شناسان و جامعه شناسان قرار گرفته است. بگونه ای که تلاش میشود تا برای کنترل و مقابله با آن تدابیری عالمانه اتخاذ شود. بشر در قرن اخیر به علت پیامدهای صنعتی شدن در ابعاد اجتماعی - فرهنگی، مذهبی و روانی بسیار مستعد غرق شدن در گرداب بیماری های روانی به خصوص اضطراب شده است (معرفزاده و همکاران، ۱۳۸۹). اضطراب به منزله بخشی از زندگی هر انسان، در همه جوامع، به عنوان یک پاسخ مناسب و سازگار تلقی می گردد. در برخی مطالعات، اضطراب، هیجان بهنجاری قلمداد شده که در سراسر زندگی تجربه می شود و در زندگی روزانه افراد نقش حفاظتی دارد (غم خوارفرد و همکاران، ۱۳۹۴). با وجود همه پیشرفت و رشد سرسام آور فناوری و رفاه مادی، دنیای امروز ما بسیار ناپایدار و نامطمئن شده است. بسیاری از افراد از یک احساس تنهایی و ناامیدی رنج می برند و در احساسی از بی معنایی دست و پا میزنند که بیشتر همراه با پوچی و تهی شدن (خلاء وجودی) است. همین مسئله، ریشه روان آزردهی و اضطراب روزمره های است که سلامت روانی آنان را تهدید میکند (محمدپور، ۱۳۹۰).

مکتب ها، اندیشمندان و نویسندگان مختلف، خاستگاه اضطراب را به عوامل متفاوتی نسبت داده اند. اسلام، ضعف ایمان، دوری از منبع هستی بخش، یاد خدا و از خود بیگانگی انسان را منشأ اضطراب و استرس معرفی می کند. رویکرد وجودگرایی، در ساختاری پویایی شبیه روان تحلیلی، خاستگاه اضطراب را مسائل هستی شناختی، نیازهای پاسداشت وجود خود و نگرانی های نهایی تشکیل دهنده روان پویه های وجودی، چون مرگ، تنهایی و بی معنایی می داند که اضطراب را فرامی خوانند. از نظر هر دو نظام، روان تحلیل گری و روان درمانی وجودی اضطراب باعث شکل گیری آسیب های روانی می شود. کرکگار (۱۸۵۵-۱۸۱۳) "اضطراب وجودی" را خاستگاه اولیه بیماریهای روانی می دانست. پل تیلیش درباره این نوع اضطراب می گوید: "اضطراب آگاهی وجودی از نیستی است". رولومی نیز اضطراب را به صورت "تهدید وجود یا

ارزش هایی که وجودمان با آنها شناخته می شود" تعریف می کند. (نور علیزاده میانجی و جان بزرگی، ۱۳۹۸)

با گذر از مساله توکل و اضطراب، دیگر تحقیقات نشان میدهد که کار و حرفه مناسب میتواند ضمن ارتقا عزت نفس، توان مقابله انسان با بحرانهای اضطراب آفرین زندگی را افزایش دهد. قسمت عمده زندگی هر شخص به کار پرداخته می شود. کار از نظر سلامت روانی، فعالیتی مهم و موجب رشد و عزت نفس و استقلال فرد می گردد. منابع فشارهای روانی (استرس) در محیط کار شامل عوامل محیطی و فیزیکی (سرو صدا، ازدحام، نور و صوت نامناسب)، عوامل انسانی (تعارض با افراد دیگر، حمایت اجتماعی کم) و عوامل سازمانی (تقاضای زیاد در محل کار، سختی و ابهام در کار)، و سیاست گذاری نادرست می باشند. اگر شخص قادر به مقابله مؤثر با این فشارهای روانی نباشد، دستخوش عوارض متعدد جسمی، روانی و رفتاری می شود. طولانی شدن فشارهای روانی ممکن است موجب کاهش رضایتمندی از شغل و منجر به فرسودگی شغلی شود. (محمودی و همکاران، ۱۳۸۵). استادان و مدرسان دانشگاه یکی از مهمترین گروه های مرجع اجتماعی هستند که نگرش و رفتار آنها میتواند الگوی دانشجویان و دیگر گروه های اجتماعی قرار گیرد. لذا مطالعه وضعیت شغلی آنان، همچنین بحران میانسالی در رابطه با اضطراب وجودی و توکل به خدا در خور تحقیق و مطالعه میدانی است. ازسوی دیگر بر اساس دیگر یافته های پژوهشی میتوان احتمال داد که ایمان به خدا و توکل به قدرت لایزال او تمامی ابعاد و لایه های اضطراب وجودی را تحت تاثیر قرار داده و ضمن کاهش باعث کنترل و مدیریت آن گردد. با این توضیح اهرم های مختلفی برای در دست داشتن کنترل اضطراب در بین مدرسین مورد نیاز است تا به واسطه آن اضطراب خود را کنترل کرده و از آن به عنوان ابزاری برای پیشرفت و تعالی خود به کار گیرند. از جمله ابزارهایی که مدرسان می توانند از آن برای کنترل اضطراب خود استفاده کنند توکل می باشد. توکل به خدا در فرد جرأت، انگیزه، اعتماد به نفس، خوش بینی، آرامش، صبر و ... ایجاد می کند (صدری و همکاران، ۱۳۸۴) و این عوامل در فرد باعث کاهش اضطراب، افسردگی، فوبی، شکایت جسمانی ناشی از مسائل روانی و ایجاد احساس آرامش و صبر می شود (صدری، ۱۳۸۰). با توجه به تلاش زیاد برای یافتن تحقیق خارجی و داخلی در زمینه مقایسه توکل به خدا و اضطراب وجودی در بین اساتید گروه علوم انسانی و غیر علوم انسانی و اهمیت این موضوع، ضروری است تا در این زمینه پژوهشی صورت پذیرد. بنابراین، به هدف پاسخ گویی به این پرسش ها که آیا بین سن و سابقه تدریس با اضطراب وجودی و توکل به خدا در بین مدرسین رابطه منفی وجود دارد و آیا بین توکل به خدا و اضطراب وجودی در بین اساتید گروه علوم انسانی و غیر علوم انسانی تفاوت معناداری هست اقدام کردیم.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع همبستگی است. جامعه آماری این پژوهش شامل کل اعضای هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب بالغ بر ۵۷۱ نفر می‌باشد. مطابق استعلام به عمل آمده در سال ۱۳۹۲ تعداد اعضای هیات علمی رشته‌های علوم انسانی ۱۸۶ نفر و تعداد اعضای هیات علمی رشته‌های غیر علوم انسانی ۳۸۵ نفر بوده است. برای تعیین حجم نمونه در این تحقیق از روش طبقه‌ای استفاده شده است. نسبت تعداد استادان هر رشته به کل استادان محاسبه شد. در رشته علوم انسانی ۷۶ نفر و در رشته غیر علوم انسانی ۱۵۸ نفر از استادان به صورت تصادفی به پرسشنامه‌های تحقیق پاسخ دادند. در این پژوهش از ابزارهای زیر استفاده شد. مقیاس اضطراب وجودی گود: این مقیاس را لورنس و کاترینا گود در سال ۱۹۷۴ در ۳۲ ماده ساخته‌اند. این آزمون در پژوهش نور علیزاده و جان بزرگی (۱۳۸۹) به روش آلفای کرونباخ اعتبار یابی گردیده که ضریب الفای خوبی برابر $\alpha = 0/888$ به دست آمد. هم‌سانی درونی این پرسشنامه به روش دونیمه‌سازی نیز به در دویخش به شرح بخش اول = $0/721$ و بخش دوم = $0/862$ به دست آمد. پرسشنامه راهیابی در حوادث و رخدادهای زندگی؛ جهت بررسی متغیر توکل به خدا، از پرسشنامه راهیابی در حوادث و رخدادهای زندگی که توسط گروه پژوهش‌های روان‌شناسی مذهب دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران تهیه شده است استفاده گردید. پرسش‌نامه اصلی که توسط گروه پژوهش تهیه شده بود مشتمل بر ۱۰ موقعیت فرضی است. هر موقعیت مفروض، به سه قسمت (الف، ب و ج) تقسیم شد. بدین ترتیب، نخست یک موقعیت مفروض که تا حدی غیر قابل کنترل و از حیطة اختیار و توان فرد خارج بود ارائه می‌شد و به دنبال آن سه سوال کلی مطرح می‌شد؛ در قسمت الف اقدام عملی فرد و در برخورد با آن موقعیت سوال و سپس سوالات اقدام در قالب پنج مقوله (توکل به خدا، تفویض، خود، دیگران و طبیعت) مطرح می‌شدند، در قسمت ب از فرد سوال می‌شد که وقوع آن رویداد یا حادثه را به چه عاملی نسبت می‌دهد و همان مقوله‌ها (توکل به خدا، تفویض، خود، دیگران و طبیعت) به عنوان الگوهای (اسنادی) فرد ارائه می‌شدند. در قسمت ج نیز حالت‌های (احساسی) فرد در مقابل رویداد یا موقعیت (اعم از حالات مثبت یا منفی) در قالب سه بعد سوال می‌شد که عبارت بودند از) امیدواری در مقابل ناامیدی، (آرامش در مقابل اضطراب) و (صبر در مقابل اعتراض) (میر نسب، ۱۳۷۹). در بررسی‌های روان‌سنجی انجام شده نتیجه آلفای کرونباخ برای بعد اقدام $0/81$ و برای بعد اسناد $0/78$ و در مجموع هم‌سانی درونی بالایی ($0/84$) در این آزمون به دست آمده است.

یافته های توصیفی

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی دانشکده هایی ، که مدرسان رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی در آنجا تدریس می کنند

دانشکده							
علوم پایه	فنی و مهندسی صنایع	مدیریت و حسابداری	ادبیات و زبانهای خارجی	روانشناسی و علوم تربیتی	حقوق و علوم سیاسی		
۲۲	۱۳۶	۳	۱۲	۳۴	۲۷	فراوانی	مدرسان
۹.۴	۵۸.۱	۱.۳	۵.۱	۱۴.۵	۱۱.۵	درصد	
۲۲	۱۳۶					فراوانی	غیر علوم انسانی
۱۳.۹۲	۸۶.۰۸					درصد	
		۳	۱۲	۳۴	۲۷	فراوانی	علوم انسانی
		۳.۹۶	۱۵.۸	۴۴.۷	۳۵.۵۴	درصد	

با توجه به داده ها بدست آمده در جدول فوق تعداد مدرسان نمونه شاغل در دانشکده حقوق و علوم سیاسی ۲۷ نفر (۱۱.۵٪) ، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی ۳۴ نفر (۱۴.۵٪) ، ادبیات و زبانهای خارجی ۱۲ نفر (۵.۱٪) ، مدیریت و حسابداری ۳ نفر (۱.۳٪) ، فنی و مهندسی صنایع جمعاً ۱۳۶ نفر (۵۸.۱٪) و علوم پایه ۲۲ نفر (۹.۴٪) بوده است. در گروه غیر علوم انسانی مدرسان نمونه شاغل در دانشکده فنی و مهندسی صنایع ۱۳۶ نفر (۸۶.۰۸٪) و علوم پایه ۲۲ نفر (۱۳.۹۲٪) همچنین در گروه علوم انسانی مدرسان نمونه شاغل در دانشکده حقوق و علوم سیاسی ۲۷ نفر (۳۵.۵۴٪) ، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی ۳۴ نفر (۴۴.۷٪) ، ادبیات و زبانهای خارجی ۱۲ نفر (۱۵.۸٪) ، مدیریت و حسابداری ۳ نفر (۳.۹۶٪)

جدول شماره ۲ آماره سن و سابقه کار اساتید دانشگاه آزاد

انحراف معیار	واریانس	میانه	میانگین	فراوانی		
۱۰۰.۲۷۱	۱۰۰.۵۴۴	۴۲.۵	۴۱.۹	۲۳۴	سن	مدرسان
۷.۷۱۶	۵۹.۵۳۶	۱۲	۱۱.۶۵	۲۳۴	سابقه کار	
۱۰.۸۰	۱۱۶.۷۷	۴۱	۴۰.۴	۱۵۸	سن	غیر علوم انسانی
۷.۸۱	۶۱.۰۶	۱۰	۱۰.۹	۱۵۸	سابقه کار	
۸.۵۶	۷۳.۳۰	۴۷	۴۴.۸۴	۷۶	سن	علوم انسانی
۷.۳۳	۵۳.۸۶	۱۵.۵	۱۳.۱۳	۷۶	سابقه کار	

ملاحظه جدول فوق نشان می دهد که میانگین سن مدرسان ۴۱.۹ ، واریانس آن ۱۰۰.۵۴۴ و میانگین سابقه کار مدرسین ۱۱.۶۵ ، واریانس آن نیز ۵۹.۵۳۶ می باشد. در گروه غیر علوم انسانی میانگین سن ۴۰.۴ ، واریانس آن ۱۱۶.۷۷ و میانگین سابقه کار مدرسین این گروه ۱۰.۹ ، واریانس آن ۶۱.۰۶ همچنین در گروه علوم انسانی میانگین سن ۴۴.۸ ، واریانس آن ۷۳.۳۰ و میانگین سابقه کار مدرسین این گروه ۱۳.۱۳ ، واریانس آن ۵۳.۸۶ بوده است.

تحلیل داده ها

فرضیه ۱: بین سن و سابقه تدریس با اضطراب وجودی در بین مدرسین رابطه منفی وجود دارد.

جدول شماره ۳ ضریب همبستگی بین سن ، سابقه تدریس و اضطراب وجودی مدرسان

سابقه تدریس	سن	اضطراب وجودی		
		1	ضریب همبستگی پیرسون	اضطراب وجودی
		.	سطح اطمینان	
	1	-0.159(**)	ضریب همبستگی پیرسون	سن
	.	0.007	سطح اطمینان	
1	0.830(**)	-0.186(**)	ضریب همبستگی پیرسون	سابقه تدریس
.	0.000	0.002	سطح اطمینان	

اضطراب وجودی با سن ($P \leq 0.007$; $R = -0.159$)، و همچنین اضطراب وجودی با سابقه تدریس ($P \leq 0.002$; $R = -0.186$)، همبستگی منفی و معناداری دارند. این نتیجه بدین معناست که هر چقدر مدرسان سن و سابقه تدریس در آنها بیشتر شود اضطراب وجودیشان کم می شود. فرضیه پژوهشی تایید می شود و بین سن و سابقه تدریس مدرسین با اضطراب وجودی رابطه منفی وجود دارد.

جدول شماره ۴ همبستگی ، تحلیل واریانس سن ، سابقه تدریس و اضطراب وجودی مدرسان

SE	R2	R	P	F	MS	df	SS	
4.25	.035	.186	.017	4.144	74.946	2	149.891	رگرسیون
					18.085	231	4177.566	باقیمانده
						233	4327.457	مجموع

جدول شماره ۵ ضرایب رگرسیون سن و سابقه تدریس مدرسان

سطح معناداری	t	ضریبهای استاندارد	ضریبهای غیر استاندارد		
		Beta	خطای استاندارد	B	
.000	6.917		1.490	10.307	ثابت
.899	-.127	-.015	.048	-.006	سن
.135	-1.500	-.174	.065	-.097	سابقه تدریس

ضرایب بتای استاندارد شده β برای ارزیابی سهم هر یک از متغیرها در مدل اندازه ای را بر حسب انحراف استاندارد ارائه می دهد . بتا تغییر پیش بینی شده در انحراف استاندارد متغیر ملاک است برای تغییر یک انحراف استاندارد در متغیر پیش بین (در حالی که سایر متغیرهای پیش بین را کنترل می کند). بنابراین اگر سن یک انحراف استاندارد افزایش یابد، می توانیم پیش بینی کنیم که اضطراب وجودی $0.015 -$ انحراف استاندارد کاهش خواهد یافت و اگر سابقه تدریس یک انحراف استاندارد افزایش یابد، می توانیم پیش بینی کنیم که اضطراب وجودی $0.174 -$ انحراف استاندارد کاهش خواهد یافت.

فرضیه ۲: بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در مدرسین رشته علوم انسانی رابطه منفی وجود دارد .

جدول شماره ۶: ضریب همبستگی بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی مدرسان رشته علوم انسانی

اضطراب وجودی	توکل		
1	- .106	ضریب همبستگی پیرسون	اضطراب وجودی
.	.180	سطح اطمینان	

توکل و اعتماد به خدا با کاهش اضطراب وجودی ($R = -0.106$; $P > 0.180$) همبستگی معناداری نیست . این نتیجه بدین معناست که بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی رابطه ای وجود ندارد و فرضیه پژوهشی رد می شود . یعنی بین بالا رفتن یا پایین آمدن توکل و اعتماد به خدا و اضطراب وجودی در مدرسین رشته علوم انسانی تغییری ایجاد نمی شود.

فرضیه ۳: بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در مدرسین رشته غیر علوم انسانی رابطه منفی وجود دارد .

جدول شماره ۷: ضریب همبستگی بین توکل و اضطراب وجودی اساتید رشته غیر علوم انسانی

اضطراب وجودی		
- .146(*)	ضریب همبستگی پیرسون	توکل
.034	سطح اطمینان	
158	فراوانی	

توکل و اعتماد به خدا با کاهش اضطراب وجودی ($R = -0.146$ ؛ $P \leq 0.034$)، همبستگی معناداری دارند. این نتیجه بدین معناست که هر چقدر میزان توکل و اعتماد به خدا در مدرسان رشته غیر علوم انسانی بیشتر شود اضطراب وجودی آنان کم می شود. فرضیه پژوهشی تایید می شود

۹۲ / مقایسه بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در میان مدرسان رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی

و بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در بین مدرسین رشته غیر علوم انسانی رابطه منفی یا معکوس وجود دارد .

جدول شماره ۸: همبستگی ، تحلیل واریانس توکل (اقدام و اسناد) و اضطراب وجودی مدرسان رشته غیر علوم انسانی

SE	R2	R	P	F	MS	df	SS	
4.22	.039	.197	.046	3.136	55.917	2	111.834	رگرسیون
					17.829	155	2763.464	باقی مانده
						157	2875.297	مجموع

جدول شماره ۹: ضرایب رگرسیون اقدام و اسناد مدرسان رشته غیر علوم انسانی

سطح معناداری	t	ضریبهای استاندارد	ضریبهای غیر استاندارد		
		Beta	خطای استاندارد	B	
۱.00	4.867		3.572	17.382	ثابت
.023	-2.289	-.225	.097	-.221	اقدام
.582	.552	.054	.073	.040	اسناد

ضرایب بتای استاندارد شده β برای ارزیابی سهم هر یک از متغیرها در مدل اندازه ای را بر حسب انحراف استاندارد ارائه می دهد . بتا تغییر پیش بینی شده در انحراف استاندارد متغیر ملاک است برای تغییر یک انحراف استاندارد در متغیر پیش بین (در حالی که سایر متغیرهای پیش بین را کنترل می کند). بنابراین اگر اقدام یک انحراف استاندارد افزایش یابد، می توانیم پیش بینی کنیم که اضطراب وجودی $0.225 -$ انحراف استاندارد کاهش خواهد یافت و اگر اسناد یک انحراف استاندارد افزایش یابد، می توانیم پیش بینی کنیم که اضطراب وجودی 0.054 انحراف استاندارد افزایش خواهد یافت.

فرضیه ۴: اضطراب وجودی در بین مدرسان رشته های علوم انسانی کمتر از مدرسان رشته غیر علوم انسانی است.

جدول ۱۰: آزمون t دو گروه مستقل برای تفاوت میانگینهای اضطراب وجودی در دو رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی

آزمون t برای برابری میانگین ها					سطوح تست برای برابری وایانس ها		
خطای استاندارد تفاوتها	تفاوت میانگینها	سطح اطمینان	درجه آزادی	t	سطح اطمینان	F	
.60092	.7438	.217	232	1.238	.256	1.295	فرض یکنواختی واریانسها

آزمون لوین معنادار نیست ($P > .۰۲۵۶$)، واریانسهای دو گروه یکسان می باشد. بنابراین مقدار t محاسبه شده با واریانس ترکیبی (فرض برابری واریانسها) مناسب است. همانطور که ملاحظه می شود t محاسبه شده با درجه آزادی ۲۳۲ و با احتمال خطای ۰.۰۲۱۷ مساوی ۱.۲۳۸ است. چون t محاسبه شده (۱.۲۳۸) از t جدول (۲.۳۲۶) کوچکتر است بنابراین فرض صفر تایید می شود. نتیجه می گیریم که بین میانگین اضطراب وجودی مدرسان دو رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی تفاوتی وجود ندارد و فرضیه پژوهشی رد می شود.

فرضیه ۵: اعتماد و توکل به خدا در بین مدرسان رشته ای علوم انسانی بیشتر از مدرسان رشته غیر علوم انسانی است .

جدول ۱۱: آزمون t دو گروه مستقل برای تفاوت میانگینهای توکل در دو رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی

آزمون t برای برابری میانگین ها				سطوح تست برای برابری وایانس ها			
خطای استاندارد تفاوتها	تفاوت میانگینها	سطح اطمینان	درجه آزادی	t	سطح اطمینان	F	
1.353	1.3683	.313	232	1.011	.078	3.132	فرض یکنواختی واریانسها

آزمون لوین معنادار نیست ($P > .078$)، واریانسهای دو گروه یکسان می باشد. بنابراین مقدار t محاسبه شده با واریانس ترکیبی (فرض برابری واریانسها) مناسب است. همانطور که ملاحظه می شود t محاسبه شده با درجه آزادی ۲۳۲ و با احتمال خطای ۰.۳۱۳ مساوی ۱.۰۱۱ است. چون t محاسبه شده (۱.۰۱۱) از t جدول (۲.۳۲۶) کوچکتر است بنابراین فرض صفر تایید می شود. نتیجه می گیریم که بین توکل و اعتماد به خدا مدرسان در دو رشته علوم انسانی و غیر علوم انسانی تفاوتی وجود ندارد و فرضیه پژوهشی رد می شود.

بحث و نتیجه گیری

یافته های این پژوهش ، با یافته های پژوهش گاردنر و همکاران (۱۹۹۰) ، دزوتر و همکاران (۲۰۰۶) بیرمن (۲۰۰۸) ، وایلانت و همکاران (۲۰۰۸) ، طاهری و همکاران (۱۳۷۸) ، بوالهری و همکاران (۱۳۷۹) ، غباری بناب و همکاران (۱۳۸۱ ؛ ۱۳۸۲) ، شجاعی (۱۳۸۲) ، بهرامی (۱۳۷۹) ، پاراگمنت و همکاران (۱۹۹۰) ، رمضان زاده ، میریان لزگی (۱۳۹۳) و نظریات کوئینگ (۱۹۹۴) که بر نقش مذهب و ایمان به خدا را در بهزیستی روانشناختی همسو است .

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که با بالا رفتن سن و سابقه کار مدرسان، میزان اضطراب وجودی کلیه آزمودنی‌ها کاهش می‌یابد. سن و سابقه کار به عنوان عاملی اثربخش در کاهش اضطراب وجودی است. می‌توان احتمال داد میانسالان به دلیل تجارب بیشتر و غنی‌تر، منزلت اجتماعی و حرمت شغلی بهتر، روابط اجتماعی گسترده‌تر، هنگام بروز یک مشکل و سانحه، توان مقابله‌ای بهتری در برابر موقعیت‌های اضطراب‌آفرین و سوانح و حوادث زندگی داشته باشند. این موضوع باعث شده است که سن و سابقه کار به عنوان متغیر پیش‌بین، مقادیر اضطراب وجودی به عنوان متغیر ملاک را پیش‌بینی کند.

اما از سوی دیگر در مورد اضطراب وجودی مساله به سادگی اضطراب‌های موقعیتی نیست چرا که در میان سالی شخص، با بحرانی با عنوان میان‌سالی مواجه می‌گردد که این بحران وضعیتی احساسی از شک و اضطراب است که در آن شخص بدلیل درک این که نیمی از دوره زندگی وی گذشته است، ناآرام می‌گردد. این حالت معمولاً بازتاب‌هایی از شیوه‌ای که شخص زندگی‌اش تا کنون بدان شیوه گذرانده است را شامل می‌شود و معمولاً با احساسی مبتنی بر اینکه به اندازه کافی زندگی وی به سامان نرسیده و نتایج قابل توجهی از آن حاصل نگردیده، همراه است.

در زمینه تغییرات اجتماعی دوران میان‌سالی، دانیل لوینسون که بنیانگذار نظریه "فصول زندگی" است، بیان می‌کند که در این دوره از زندگی، میانسالان با پرسشهای جدیدی مواجه می‌شوند و با مرور گذشته و توجه به فرصتهای باقی مانده عمر خود گهگاه دستخوش احساس ناکامی می‌شوند.

اریک اریکسون از روانشناسان برجسته رشد، این دوره از زندگی را با عنوان "بحران مربوط به زاینده‌گی در برابر خود فرورفتگی" نام نهاده است. وی عنوان می‌کند که در این مرحله افراد نیاز به نوعی احساس زاینده‌گی دارند، زاینده‌گی به معنای نوعی تولید است که اثر آن همواره باقی بماند. بسیاری از میانسالان از یکسو با مشاهده رشد فرزندان خود و از سوی دیگر با احساس مولد بودن در شغل خود، به رضایتمندی می‌رسند و بدین ترتیب در آنها حس زاینده‌گی شکل می‌گیرد. از سوی دیگر ناموفق بودن در حل بحران این مرحله ممکن است به احساس در خود فرو رفتگی شدید منجر شود. (منصور، ۱۳۸۰)

چنانکه این تحقیق نیز نشان داده است، بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در مدرسین رشته علوم انسانی رابطه منفی وجود دارد. به این معنا که افزایش و کاهش توکل و اعتماد به خدا تاثیری در اضطراب وجودی مدرسین رشته علوم انسانی نداشته است. این در صورتی است که بین توکل و اعتماد به خدا با اضطراب وجودی در مدرسین رشته غیر علوم انسانی رابطه منفی وجود

دارد. با روند افزایشی توکل و اعتماد به خدا در میان مدرسان غیر علوم انسانی جامعه آماری، اضطراب وجودی آنان کاهش می یابد. توکل و اعتماد به خدا (اقدام) عاملی اثربخش در کاهش اضطراب وجودی است.

از سوی دیگر اضطراب وجودی مدرسان رشته های علوم انسانی نسبت به مدرسان رشته های غیر علوم انسانی (فنی مهندسی، علوم پایه و ...) بیشتر است و همچنین توکل و اعتماد به خدا در میان مدرسان رشته های غیر علوم انسانی از مدرسان علوم انسانی بیشتر است. این نتیجه به ظاهر نامتعارف شاید به آن دلیل است که علوم انسانی، نگاهی ژرفتر نسبت به دغدغه های وجودی انسان ایجاد کرده و در نسبت با علوم غیر انسانی (علوم پایه، علوم پزشکی، علوم فنی مهندسی و ...) تردید افکنی بیشتری نسبت به آموزه های دینی و باورهای معنوی او ایجاد میکند. از دیدگاه فلسفه ی علم، دانشهایی مانند ریاضیات، علوم تجربی و طبیعی، علوم فنی مهندسی و پزشکی در نسبت با علوم انسانی از کلیت، اطلاق و قطعیت بیشتری برخوردارند (هیوز، ۱۳۸۶). بنا بر این پیش بینی می شود که مدرسان این رشته ها نسبت به آموزه های دینی و معنوی خود، احساس یقین و قطعیت بیشتری داشته باشند و در مقابل آن از آنجایی که کلیت، قطعیت و اطلاق در احکام علوم انسانی کمتر است (مردیها، ۱۳۸۷) می تواند دلایلی بر نسبت گرای و تکثر گرایی بیشتر در رشته های علوم انسانی، نسبت به علوم پایه، علوم فنی مهندسی و پزشکی باشد. همچنین روحیه درون گرایی و اندیشه گرایی بیشتر مدرسان رشته های علوم انسانی در مقایسه با مدرسان دیگر رشته ها و گروهها میتواند عامل دیگر این تفاوت باشد.

منابع

- رمضان زاده، حسن. میریان، سید احمد. لزگی، فاطمه. (۹۳). رابطه بین توکل به خدا، کیفیت زندگی و امید به زندگی در معلمان ناحیه یک ساری. *مجله اسلام و سلامت* (۲)، ۲۱-۱۵.
- شجاعی، محمد صادق. (۱۳۸۳). *توکل به خدا، عزت نفس، روانشناسی توکل (اسلام)*. قم. مرکز انتشارات موسسه آموزشی امام خمینی
- صدری، محمد رضا. کج باف، محمد باقر. غباری بناب، باقر. (۸۴). نقش دین (توکل به خدا) در بهداشت روانی. *مجله تازه های رواندرمانی*، ۳۷ و ۳۸ (۲۰). ۹۰-۱۰۹.